

อิทธิพลแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” ต่อการผลิตงานเขียนว่าด้วย อีสานในทศวรรษ 2490

เชิดชาย บุตดี*

สำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ประเทศไทย

Influence of “Art for Life’s Sake” on Isan Writing Production in the B.E. 2490s

Cherdchai Buddee*

Office of General Education, Udon Thani Rajabhat University, Thailand

Article Info

Academic Article

Article History:

Received 27 August 2024

Revised 18 October 2024

Accepted 22 October 2024

คำสำคัญ

ศิลปะเพื่อชีวิต

ศิลปะเพื่อประชาชน

งานเขียนว่าด้วยอีสาน

* Corresponding author

E-mail address:

bd.cherdchai@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งแสดงให้เห็นว่าแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” ที่ขยายตัวในกลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าของไทยในทศวรรษ 2480 คือหนึ่งในแนวคิดสำคัญที่ปัญญาชนเหล่านี้ได้ใช้เป็นแนวทางในการผลิตงานเขียนเกี่ยวกับอีสานในทศวรรษ 2490 เมื่อแกนหลักของแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” คือการตีแผ่ความรู้และความจริงไปสู่สังคมเพื่อช่วยเหลือประชาชนผู้ถูกกดขี่และถูกเอารัดเอาเปรียบจากรัฐและชนชั้นปกครอง เหตุนี้บรรดาเนื้อหาและประเด็นที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าในทศวรรษ 2490 จึงมุ่งนำเสนอความทุกข์เข็ญของราษฎรในพื้นที่อีสานที่กำลังประสบกับภัยแล้งที่ยาวนาน ทั้งนี้เพื่อวิพากษ์วิจารณ์ประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาของรัฐและชนชั้นปกครองที่ละเลยกับการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ขณะที่ปัญญาชนที่อยู่ข้างฝ่ายรัฐและชนชั้นปกครองของไทยก็ผลิตงานเขียนโต้กลับเพื่อแสดงให้เห็นว่าพวกตนไม่เคยละทิ้งราษฎรในภูมิภาคดังกล่าว

Keywords:

Art for Life's Sake

art for the people

Isan writings

Abstract

This article aimed to demonstrate that the concept of “Art for Life’s Sake,” which expanded among progressive intellectuals in Thailand in the 1930s (B.E. 2480) was one of the key ideas used as a framework for writing about the Isan region in the 1940s (B.E. 2490). The core concept of the “Art for Life’s Sake” was to expose the truth to society to aid those who were oppressed and exploited by the state and ruling classes. Therefore, the content and themes found in the writings of the progressive intellectuals in the 1940s focused on presenting the suffering of the people in the Isan region, who were facing a prolonged drought. This was to criticize the effectiveness of the state and the ruling class in addressing the issues and their negligence in solving these problems. Meanwhile, intellectuals aligned with the state and ruling classes produced writings to counterargue, showing that they had never abandoned the people in this region.

1. ความนำ

มีหลายเหตุปัจจัยที่ส่งผลให้งานเขียนเกี่ยวกับอีสานในช่วงก่อนทศวรรษ 2500 มีความผันแปรไม่ว่าในด้านเนื้อหาหรือหน้าตาของงาน ซึ่งบริบทที่เป็นเหตุปัจจัยนั้นมีทั้งที่มาจากลัทธิจักรวรรดินิยม การขยายตัวของ การเรียนหนังสือไทย รวมถึงการขยายตัวของวัฒนธรรมหนังสือไทย อย่างไรก็ตาม มีบริบทด้านวัฒนธรรมอีกหนึ่งประการที่ส่งผลต่อความผันแปรในด้านแนวคิดและหน้าตาของงานเขียนเกี่ยวกับอีสานในช่วงทศวรรษ 2490 นั่นคือการขยายตัวของ “แนวคิดศิลปะเพื่อชีวิต” ในกลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าในไทย ซึ่งพวกเขาได้รับอิทธิพลแนวคิดนี้มาจากกลุ่มมาร์กซิสต์ตะวันตกและจีน โดยงานเขียนที่ได้รับอิทธิพลแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” คืองานที่มุ่งเสนอข้อเท็จจริงในงานเขียนและงานศิลปะในแขนงต่าง ๆ อย่างตรงไปตรงมา ไม่ว่าเรื่องสั้น บทกวี บทความ หนังสือ และวรรณกรรมแปล รวมทั้งเป็นงานที่เป็นไปเพื่อรับใช้สังคมและประชาชนระดับล่างที่ถูกกดขี่และถูกเอารัดเอาเปรียบจากชนชั้นปกครอง

เมื่อภาคอีสานเกิดภาวะทุพภิกขภัยที่ฝนแล้งตั้งแต่ พ.ศ. 2495 ต่อเนื่องถึง พ.ศ. 2500¹ บรรดาปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าที่ผลิตงานเขียนและงานศิลปะในแนวทางเช่นนี้จึงไม่รีรอที่จะกระโจนเข้าไปผลิตงานเพื่อตีแผ่ถึงความทุกข์เข็ญของประชาชนในพื้นที่ดังกล่าว ขณะเดียวกัน ผลจากการที่ขบวนการคอมมิวนิสต์ทั้งในไทยและที่ยุโรป ๆ ประเทศไทย มีความเข้มแข็งทั้งในทางการเมืองและการทหารมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในช่วงกลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ได้กลายเป็นอีกหนึ่งเหตุปัจจัยที่ผลักดันให้ชนชั้นปกครองไทยดำเนินการเมืองและนโยบายใหม่ ๆ เพื่อสะท้อนถึงการใส่ใจและการไม่ทอดทิ้งราษฎรในพื้นที่ที่ห่างไกลอย่างภาคอีสาน กระทั่งทำให้เกิดงานเขียนเกี่ยวกับอีสานที่ถูกใช้เพื่อหวังผลทางการเมืองตามมา

บทความนี้แบ่งเนื้อหาการนำเสนอออกเป็น 3 ประเด็นหลัก โดยประเด็นแรกว่าด้วยบริบทสังคมการเมืองไทยในทศวรรษ 2490 ต่อมาคือส่วนที่ว่าด้วยการปรากฏตัวของแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิตในสังคมไทย ซึ่งสองประเด็นข้างต้นสำคัญในแง่ที่ช่วยให้เข้าใจภาพบริบทสังคมการเมืองไทยที่หนุนเนื่องให้แนวคิดศิลปะเพื่อชีวิตเกิดการขยายตัวในกลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้า ก่อนที่ต่อมาพวกเขาจะได้ใช้แนวคิดดังกล่าวไปผลิตงานเขียนเพื่อเปิดโปงความฉ้อฉลและความล้มเหลวของรัฐไทยในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชนในภูมิภาคดังกล่าว

2. บริบทสังคมการเมืองไทยในทศวรรษ 2490

การหวนคืบสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใน พ.ศ. 2491 เกิดขึ้นในบริบทที่โลกกำลังเข้าสู่ยุคสงครามเย็น โดยประเทศต่าง ๆ ในโลกต้องเลือกข้างว่าจะอยู่ข้างเดียวกับโลกเสรีนิยมที่นำโดยสหรัฐฯ หรืออยู่ข้างโลกสังคมนิยมที่นำโดยสหภาพโซเวียต

¹ สุชาติ ภูมิบริรักษ์, *อีสาน: ดินแดนแห่งเลือดและหยาดน้ำตา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: อักษรสยามการพิมพ์, 2514), ข, ณ.

ประเทศมหาอำนาจทั้งสองต่างแสวงหาประเทศพันธมิตรในทวีปและในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อต่อต้านและบ่อนทำลายอำนาจหรือผลประโยชน์ของอีกฝ่าย ซึ่งในกรณีภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ขบวนการคอมมิวนิสต์เติบโตและขยายตัวอย่างกว้างขวางทั้งในเวียดนาม ลาว และกัมพูชาสหรัฐ จึงให้ความสำคัญแก่ไทยมากขึ้น ในฐานะชาติพันธมิตรที่ร่วมกันต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์นั้นเพราะ หนึ่ง ไทยมีภูมิศาสตร์ที่ตั้งที่เหมาะสม เพราะมีพรมแดนติดทั้งกับภูมิภาคอินโดจีนและอยู่ตอนใต้ของจีน สอง ไทยมีภูมิประเทศและความเป็นอยู่ที่คล้ายคลึงกับชาติอื่น ๆ ในเอเชีย โดยเฉพาะในเวียดนาม² และด้วยปัจจัยเช่นนี้การหวนคืนสู่อำนาจของรัฐบาลจอมพล ป. จึงถูกยอมรับจากสหรัฐ อย่างรวดเร็ว ในขณะที่ฝ่ายจอมพล ป. ที่ไม่มีผู้สนับสนุนในประเทศที่เข้มแข็งพอ และเพื่อที่จะให้อำนาจตนมั่นคงยิ่งขึ้นเขาจึงนำไทยเข้าไปพัวพันกับสหรัฐ มากขึ้น เหตุนี้หลัง พ.ศ.2491 เป็นต้นมา ภัยลัทธิคอมมิวนิสต์จึงเป็นภัยคุกคามที่น่ากลัวสำหรับรัฐไทย อันทำให้ไทยได้รับความช่วยเหลือทั้งทางทหารและเศรษฐกิจจากสหรัฐ จำนวนมหาศาล³

สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นในต้นทศวรรษ 2490 มีส่วนสำคัญยิ่งที่ผลักดันให้สหรัฐ และไทยมีความสัมพันธ์ต่อกันในฐานะชาติพันธมิตรมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การขยายตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์อย่างกว้างขวางทั้งที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่ว่าจะเป็นการที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนปฏิวัติสังคมเป็นผลสำเร็จในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2492 รวมทั้งการเกิดสงครามเกาหลีในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2495 ระหว่างเกาหลีเหนือที่สหภาพโซเวียตหนุนหลังกับเกาหลีใต้ที่สหรัฐหนุนหลัง ขณะที่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในแถบเวียดนาม ลาว กัมพูชา และพื้นที่ตอนเหนือของไทย ขบวนการคอมมิวนิสต์ก็เติบโตมากขึ้นทั้งในทางการเมืองและการทหาร ซึ่งที่กล่าวมานี้คือปัจจัยที่กระตุ้นให้สหรัฐ เร่งขยายความร่วมมือกับพันธมิตรเช่นไทยมากขึ้น

ฝ่ายสหรัฐ มีนโยบายปิดล้อมขบวนการคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงต้องเสริมสร้างให้ไทยมีรัฐบาลที่มีเสถียรภาพซึ่งนั่นคือจอมพล ป. คือคำตอบ ส่วนฝ่ายจอมพล ป. เองก็ต้องการใช้สหรัฐ เป็นเครื่องมือเพื่อเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองของตนให้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น เหตุนี้ทันทีที่เกิดสงครามเกาหลีในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2493 รัฐบาลจอมพล ป. ก็ประกาศส่งทหารไทยไปช่วยสู้รบในทันที ฝ่ายสหรัฐ ก็ตอบแทนคืนด้วยการลงนามความร่วมมือระหว่างกันในเดือนกันยายน พ.ศ. 2493 เพื่อช่วยเหลือไทยในด้านเศรษฐกิจ วิชาการ และเทคนิคต่าง ๆ กระทั่งขยายการให้ความช่วยเหลือไปสู่ด้านการทหารและความมั่นคงในรูปแบบอื่น ๆ ในเวลาต่อมา⁴

รัฐบาลจอมพล ป. อาจวิตกกังวลกับภัยคอมมิวนิสต์จริง ๆ หรือเพียงมุ่งตอบโจทย์ในทางการเมือง เพราะหลัง พ.ศ.2493 เป็นต้นมา “ภัยคอมมิวนิสต์” ถูกจอมพล ป. ฉวยใช้

² เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, เขียนชนบทให้เป็นชาติ: กำเนิดมานุษยวิทยาไทยในยุคสงครามเย็น (กรุงเทพฯ: มติชน, 2562), 26.

³ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526),

⁴ เรื่องเดียวกัน, 128-130.

ให้เป็นภัยของประเทศชาติและของประชาชน เขาได้โหมกระพือคำว่า “ภัยคอมมิวนิสต์” ไปสู่สังคมไทยครั้งแล้วครั้งเล่า ทั้งโดยผ่านการแถลงนโยบายของรัฐบาลต่อรัฐสภา หรือการปราศรัยในโอกาสต่าง ๆ ดังเช่นในคราวที่เขาแถลงนโยบายของรัฐบาลต่อรัฐสภาใน พ.ศ. 2494 (ในข้อ 3) และใน พ.ศ. 2495 (ในข้อ 4)⁵ ที่ต่างมีใจความทำนองเดียวกันว่า “รัฐบาลนี้จะส่งเสริมไมตรีอันมั่นคงกับนานาประเทศ และปฏิบัติตามพันธกรณีระหว่างประเทศ เชิดชูอุดมคติของสหประชาชาติ และยึดมั่นอยู่ในฝ่ายประชาธิปไตย [ที่มุ่ง] ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ เพื่อความยุติธรรมสันติสุขของโลก”⁶

นอกจากนี้ ในคราวที่รัฐบาลจัดพิธีต้อนรับทหารไทยที่กลับจากเกาหลีในวันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2495 จอมพล ป. ยังกล่าวปราศรัยอีกว่า “...คอมมิวนิสต์จะลบล้างหรือล่องล่เมิดสิทธิของประเทศอื่น โดยเข้ามายึดดินแดน โดยการเข้ามาแย่งการทำการหากินของชาติต่าง ๆ เหล่านั้น ยังที่จะเลิกล้มประเพณีของชาติที่มีมาแต่ดั้งเดิมอีกด้วย ดังเช่นไม่มีศาสนา ไม่มีพระมหากษัตริย์...”⁷ อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าด้วยเหตุผลใด ตั้งแต่ พ.ศ. 2495 เป็นต้นมา รัฐบาลจอมพล ป. ก็ปราบปรามกลุ่มผู้ต่อต้านนโยบายข้างต้นรวมทั้งกลุ่มผู้วิพากษ์วิจารณ์นโยบายของเขอย่างเด็ดขาด โดยเฉพาะกลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าที่ฝึกฝนแนวคิดสังคมนิยมแบบลัทธิมาร์กซ์ อันทำให้เขากลายเป็นเผด็จการเต็มรูปแบบ เพราะมีทั้งการจับกุมคุมขัง การปิดหนังสือพิมพ์ และการเซ็นเซอร์ข่าวสารตามหน้าหนังสือพิมพ์⁸

3. แนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” ในสังคมไทย

การที่ขบวนการคอมมิวนิสต์เข้ามามีบทบาทในสังคมและการเมืองไทยมากขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2480 คือปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้นักคิด นักเขียน และปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าของไทยมีการใช้แนวคิดและทฤษฎีของลัทธิมาร์กซ์มาเป็นแนวทางในการวิจารณ์งานศิลปะ โดยเฉพาะการใช้แนวคิดที่เรียกว่า “ศิลปะเพื่อชีวิต” (Art for Life's Sake) เพื่อตอบโต้การให้คุณค่าและความหมายต่องานศิลปะรวมทั้งงานวรรณกรรมของฝ่ายอนุรักษนิยมที่ขณะนั้นยึดถือในแนวคิด “ศิลปะเพื่อศิลปะ” (Art for Art's Sake) ว่าเป็นแนวทางที่ไม่สัมพันธ์กับสังคมและประชาชน

แนวคิดสังคมนิยมแบบลัทธิมาร์กซ์ถูกเผยแพร่ในสังคมไทยผ่านหนังสือและนิตยสารมาบ้างแล้วตั้งแต่ทศวรรษ 2480 และเมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2490 การนำเสนอแนวคิดนี้ผ่านงานเขียน

⁵ ใน พ.ศ. 2494 จอมพล ป. รัฐบาลทหารตนเอง และนำรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 กลับมาใช้ ส่วน พ.ศ. 2495 เมื่อรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 กำหนดให้มีการเลือกตั้งใหม่ แต่จอมพล ป. ก็ยังคงได้เป็นนายกรัฐมนตรีเช่นเดิม นั่นเพราะจอมพล ป. คือผู้มีอำนาจและบารมีทางการเมืองตลอดทศวรรษ 2490

⁶ กรมศิลปากร, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, *บันทึกผลงานของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ระหว่าง พ.ศ. 2491-2499* (พระนคร: กรมศิลปากร, 2500), 41.

⁷ *ชุมนุมสุนทรพจน์ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และท่านผู้ฟังจะเอียงพิบูลสงคราม*, พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพนายชิต ชิตตะสังคะ และนายเจริญ พันธุกรวี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประสานชัยสิทธิ์, 2496), 31.

⁸ สุราชัย ยิ้มประเสริฐ, *แผนชิงชาติไทย: ว่าด้วยรัฐและการต่อต้านรัฐสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ครั้งที่ 2* (พ.ศ. 2491-2500), พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ 6 ตุลารำลึก, 2553), 300-306.

ในแบบต่าง ๆ ก็แพร่หลายขึ้นมากกว่าเดิม โดยมีทั้งในรูปแบบงานเขียน งานแปล งานวรรณกรรม งานวิพากษ์วิจารณ์สังคมและการเมือง ซึ่งงานเขียนเหล่านี้ผูกติดมากับการทำงานเขียนและงานศิลปะแบบลัทธิมาร์กซ์ที่เรียกกันว่า “ศิลปะเพื่อชีวิต” (Art for Life's Sake)⁹ อันเป็นคู่ตรงข้ามกับแนวคิดที่เรียกว่า “ศิลปะเพื่อศิลปะ” (Art for Art's Sake)

แนวคิดที่เรียกกันว่า “ศิลปะเพื่อศิลปะ” (Art for Art's Sake) เริ่มขึ้นที่ฝรั่งเศสในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 แนวคิดนี้ เสนอว่างานศิลปะที่ดีคืองานที่บริสุทธิ์ ไม่ได้มีขึ้นเพื่อรับใช้สังคมหรือผู้คน (ไม่ว่าแม้แต่กับผู้สร้างงานศิลปะ) เป็นงานที่ไม่มีหน้าที่สั่งสอนผู้คนในสังคม และเป็นงานศิลปะที่ไม่ได้ผูกมัดตนเองเข้ากับอำนาจหรือคุณค่าใด ๆ ในสังคม ทั้งนี้ ไม่แน่ว่าแนวคิด “ศิลปะเพื่อศิลปะ” เข้าสู่สังคมไทยเมื่อใด แต่สมิทธิ์ ถนอมศาสนะเสนอว่าคนแรก ๆ ที่นำแนวคิดนี้มาใช้ในไทยคือ “ศิลป์ พีระศรี”¹⁰ ผู้ซึ่งเข้ามารับราชการที่ไทยในสมัยรัชกาลที่ 6 ดังเป็นที่ทราบวาศิลปินนั้นผ่านการฝึกฝนทั้งในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติเกี่ยวกับศิลปะมาอย่างตะวันตก จนกระทั่งได้เป็นศาสตราจารย์ เขาจบการศึกษาจาก “สถาบันศิลปะแห่งฟลอเรนซ์” (The Royal Art Academy of Florence) ที่เมืองฟลอเรนซ์ อิตาลี งานของศิลป์เกี่ยวข้องกับศิลปะทั้งจิตรกรรมและประติมากรรม อันทำให้เขาได้มีบทบาทร่วมกับพระยาอนุমানราชชนในการผลักดันให้เกิด “มหาวิทยาลัยศิลปากร” ใน พ.ศ. 2486 ซึ่งถือเป็นมหาวิทยาลัยศิลปะแห่งแรกของไทย โดยแรกเริ่มเปิดสอนเพียงคณะเดียวคือ “คณะจิตรกรรมและประติมากรรม” แล้วศิลป์ก็ได้เข้าไปวางรากฐานในการสอนศิลปะแบบอคาเดมีอย่างตะวันตกที่เขาจบมา ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการส่งผ่านแนวคิดและทฤษฎีเชิงสุนทรียศาสตร์ต่อศิลปะตามแนวทาง “ศิลปะเพื่อศิลปะ” ไปยังลูกศิษย์ของเขา ไม่ว่าจะเป็น เขียน ยิ้มศิริ ประยูร อรุณราช (น. ณ ปากน้ำ) จิตร บัวบุศย์ สวัสดิ์ ตันติสุข สนิท ติษฐพันธ์ และมานิตย์ ภู่อารีย์

ในขณะที่ แนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” มีหลักคิดสำคัญคืองานศิลปะเกิดขึ้นเพื่อรับใช้ประชาชน เป็นการใชงานศิลปะเพื่อเปิดโปงการกดขี่และการเอารัดเอาเปรียบของชนชั้นปกครอง รวมถึงการตีแผ่ให้เห็นถึงความเสื่อมทรมของสังคมตามสภาพความเป็นจริง ที่สำคัญคือเป็นงานที่สร้างแรงผลักดันให้ประชาชนลุกขึ้นสู้กับความไม่เป็นธรรมเหล่านั้น เพื่อเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นสังคมที่ดีขึ้นกว่าเดิม แนวคิดดังกล่าวนี้มีรากฐานมาจากการเขียนเรื่อง *What is Art?* ของลีโอ ตอลสตอย (Leo Tolstoy) ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เขาคือนักเขียนชาวรัสเซียผู้ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการผลิตงานเขียนเพื่อตอบโต้กลุ่มที่ทำงานวรรณกรรมและศิลปะตามแนวคิด “ศิลปะเพื่อศิลปะ” เขาคือนักเขียนยึดถือแนวทางแบบ “ลัทธินิยม” (Realism) ที่ในงานมุ่งสะท้อนภาพที่เป็นจริงของสังคม นั่นคือ การแสดงให้เห็นชีวิตตามที่เป็นอย่างจริง อันเป็นการสะท้อนความจริงของสังคมอย่างภวสัย¹¹

⁹ สมิทธิ์ ถนอมศาสนะ, “ประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” (พ.ศ. 2492 - 2501),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), 61.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 62.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 75, 79, 90-97.

ขณะเดียวกัน แนวคิด “สังคมนิยม” (Social Realism) ที่บุกเบิกไว้โดยแมกซิม กอร์กี้ (Maxim Gorky) โดยผ่านงานเขียนอันมีชื่อเสียงของเขาที่ชื่อ *แม่* ก็เป็นอีกหนึ่งแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อกลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าของไทยในการทำงานเขียนและงานศิลปะในแนวทาง “ศิลปะเพื่อชีวิต” ในช่วงทศวรรษ 2490 ซึ่งโดยรวมแล้วแนวคิดดังกล่าวนี้มีหลักการใกล้เคียงกับแนวคิด “สังคมนิยม” ในแง่ที่มุ่งอธิบายสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง หรือปัญหาอื่นใดในสังคมตามสภาพที่เป็นจริง เพียงแต่แนวคิด “สังคมนิยม” มุ่งเน้นยิ่งขึ้นว่างานเขียนและงานศิลปะคืองานที่มีขึ้นเพื่อรับใช้ประชาชนและสังคม รวมทั้งการใช้งานเขียนเปิดโปงความเลวร้ายในสังคมอย่างตรงไปตรงมา เพื่อปลดปล่อยประชาชนจากการถูกกดขี่ของชนชั้นปกครองอันจะนำไปสู่การเป็นสังคมการเมืองที่ดีขึ้น นอกจากนี้ นักเขียนที่ดีและงานเขียนที่ดีต้องยืนเคียงข้างผู้ถูกกดขี่¹²

สมิทธิ์ ถนอมศาสนะ เสนอว่าแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” คงเข้ามาในสังคมไทยตั้งแต่ทศวรรษ 2480 โดยผู้ที่เริ่มวิพากษ์วิจารณ์งานเขียนและงานศิลปะด้วยสายตาสถิติมาร์กซ์เป็นคนแรก ๆ คือ “ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร” ผ่านหนังสือของเขาชื่อ *ชีวิตคน* (อันเป็นงานรวมบทความที่เขาเคยพิมพ์ในนิตยสาร “มหาชน” ในต้นทศวรรษ 2490) แม้ข้อเขียนของประเสริฐไม่ได้ถูกกล่าวถึงมากนัก แต่ก็มีส่วนอยู่ไม่น้อยในการส่งผ่านการวิจารณ์ศิลปะในแนวทางลัทธิมาร์กซ์ไปสู่สายตาปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าในบทความที่ชื่อ *ศิลปะ-อนาจาร* เขาเสนอว่าศิลปะเป็นเรื่องของชนชั้นและเป็นสมบัติของประชาชน เขาโจมตีแนวคิด “ศิลปะเพื่อศิลปะ” ซึ่งเป็นแนวคิดหลักที่ศิลปินไทยในทศวรรษ 2480 ได้ใช้เพื่อกำหนดคุณค่าและความงามของศิลปะว่าคือวิธีคิดแบบกระฎุมพี เพราะเป็นศิลปะที่ไม่สัมพันธ์กับประชาชน¹³

น่าสนใจยิ่งว่า หนึ่งในปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าคนสำคัญที่มีบทบาทผลิตงานเขียนเพื่อโจมตีแนวคิด “ศิลปะเพื่อศิลปะ” ของฝ่ายอนุรักษนิยมอย่างเผด็จร่อน คือ จิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งนอกจากเขาจะวิจารณ์การให้คุณค่าและความงามของศิลปะไทยในแบบเดิมแล้ว เขายังพยายามแบ่งแยกให้เห็นความต่างระหว่างคำว่า “ศิลปะเพื่อศิลปะ” ที่แบ่งแยกตัวเองออกไปจากสังคมและการเมือง เขาเรียกร้องให้ศิลปะทำหน้าที่รับใช้สังคม และปลดปล่อยประชาชนผู้ถูกกดขี่หรือที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ โดยเขาเรียกศิลปะประเภทนี้ว่า “ศิลปะเพื่อประชาชน”

งานเขียนของจิตรชิ้นสำคัญที่วิพากษ์ได้กลับแนวคิดในการให้คุณค่าและความงามแก่ศิลปะแบบเดิมที่เรียกว่าศิลปะเพื่อศิลปะ คือ *ศิลปะเพื่อชีวิต* อันเป็นงานรวมบทความ 3 ชิ้นของเขาที่ตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2500 และ *ศิลปะเพื่อประชาชน* คือบทความที่พิมพ์แยกต่างหากโดยคนละสำนักพิมพ์ แต่ก็พิมพ์ใน พ.ศ. เดียวกันคือ พ.ศ. 2500 กระทั่งในเวลาต่อมาบทความชุด *ศิลปะเพื่อชีวิต* กับ *ศิลปะเพื่อประชาชน* ของเขา ได้ถูกนำมาตีพิมพ์รวมอยู่ในเล่มเดียวกันโดยสำนักพิมพ์หนังสือใน พ.ศ. 2515 กระทั่งกลายเป็นชื่อเดียวกันดังที่คุ้นเคย คือ *ศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน* ซึ่งในงานเขียนทั้ง 4 ชิ้น จิตรใช้นามปากกาว่า “ทีปกร” และส่วนใหญ่เป็นงานที่เขาเขียนขึ้นในปลายทศวรรษ 2490

¹² เรื่องเดียวกัน, 87, 90, 97.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 93-97.

จิตรเริ่มต้นจากการตั้งคำถามว่าอะไรคือศิลปะ? ซึ่งเขาได้นำความคิดเห็นของลีโอ ตอลสตอย มาอ้างอิงในงานของตนว่า “สิ่งประดิษฐ์ที่มีแต่ความประณีตงามและให้ความบันเทิงใจ นั้น หาใช่ศิลปะไม่ มันเป็นเพียงสิ่งที่ตอลสตอยเรียกว่า ‘งานฝีมือ’ (Craftsmanship) เท่านั้น”¹⁴ ถัดมาเขาพยายามแบ่งแยกให้เห็นความแตกต่าง ระหว่าง “ศิลปะเพื่อศิลปะ” กับ “ศิลปะเพื่อชีวิต” และ “ศิลปะเพื่อประชาชน” โดยเขาได้จัดแบ่งศิลปินที่ทำงานในแนวทาง “ศิลปะเพื่อศิลปะ” ว่ามีอยู่ 2 กลุ่มคือ “ศิลปินเพื่อศิลปะ” เป็นศิลปินที่ได้อุทิศตนเองให้กับการทำงานศิลปะอย่างจริงจัง โดยที่ศิลปินนั้นไม่ได้รับใช้ใครแต่รับใช้ศิลปะที่เขาสร้างขึ้นเอง และ “ศิลปะเพื่อศิลปะ” คือผู้ที่ทำงานศิลปะอย่างอุทิศชีวิต แต่ก็เป็งานศิลปะที่ไม่ได้สัมพันธ์กับสังคมและประชาชน เป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้สุนทรียศาสตร์ของศิลปินที่เป็นผู้สร้างคนเดียว

ขณะที่ความหมายของ “ศิลปะเพื่อศิลปะ” ในทัศนะของเขาคือ “ศิลปะเพื่อศิลปะ” หมายถึงศิลปะที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อที่จะให้เป็นศิลปะเฉย ๆ คือศิลปะที่ไม่แสดงว่าตัวของมันมีความสัมพันธ์กับชีวิตทางสังคม (Social Life) ของมวลประชาชนผู้อ่าน ผู้ดู ผู้ฟัง คือศิลปะที่ไม่มีภาพชีวิตทางสังคมโดยส่วนรวมเป็นพื้นฐานของการสำแดงออกซึ่งความคิดของศิลปิน ผู้สร้างมันขึ้น คือศิลปะที่ไม่ส่งผลสะท้อนออกไปกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความสำนึกถึงฐานะของตนในสังคม (Class Consciousness)”¹⁵ จะพบว่า จิตรได้วิจารณ์และให้นิยามความหมายต่องานศิลปะและศิลปินที่ทำงานในแนวทาง “ศิลปะเพื่อศิลปะ” ด้วยแนวคิดสังคมนิยม ซึ่งกำลังแบ่งบานในทศวรรษ 2490 ส่วนความหมายของ “ศิลปะเพื่อชีวิต” และ “ศิลปะเพื่อประชาชน” ที่เขาให้ความหมายดูจะเป็นคู่ตรงข้ามกับแนวคิด “ศิลปะเพื่อศิลปะ” ของฝ่ายอนุรักษนิยมในไทยอย่างชัดเจน ดังความว่า

ศิลปะเพื่อชีวิต คือ ศิลปะที่ชี้แนะให้ประชาชนมองเห็นทางออกของชีวิตอันถูกต้อง และพร้อมกันนั้น ก็ช่วยให้มวลประชาชนต่อสู้และเคลื่อนไหวไปสู่จุดหมายทางของชีวิตอันดีกว่า ...ศิลปะเพื่อชีวิต คือ ศิลปะที่ถือกำเนิดขึ้นมาเพื่อมีบทบาทอันเป็นประโยชน์ต่อชีวิตของประชาชนส่วนร่วม คือ ศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้ชีวิตของมวลชน มิใช่สร้างขึ้นเพียงเพื่อที่จะให้เป็นศิลปะเฉย ๆ ใต้อยู่ เหมือนหัวตอ อันไม่ยอมมีบทบาทใด ๆ ในสังคม ! ¹⁶

และ

¹⁴ ทิปร, ศิลปะเพื่อชีวิตศิลปะเพื่อประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: หนังสือ, 2515), 19.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 130.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 131 - 132

ศิลปะเพื่อประชาชน คือศิลปะที่มีจุดมุ่งเพื่อรับใช้ประชาชนในการต่อสู้กับ
ความเลวทรามของชีวิตและสร้างสรรค์ชีวิตใหม่อันดีงามกว่าสืบทอด
ขึ้นแทนที่¹⁷

ในช่วงเวลาเดียวกับที่งานของจิตรเรื่อง “ศิลปะเพื่อชีวิต” และ ศิลปะเพื่อประชาชน”
ถูกตีพิมพ์เผยแพร่ในปลายทศวรรษ 2490 นั้น ศิลป์ พีระศรี ก็เขียนงานเพื่อแสดงจุดยืนของตน
ที่มีต่อแนวคิด “ศิลปะเพื่อศิลปะ” ออกมาด้วยเช่นกัน นั่นคือบทความเรื่อง “อะไรคือศิลปะ”¹⁸
โดยในบทความนี้ ศิลป์ได้ให้ความหมายของ “ศิลปะเพื่อศิลปะ” ไว้ว่า คือศิลปะที่ “ศิลปินมีเสรี
ที่จะแสดงความสามารถทางศิลปะและอำเภอใจของตนให้ประจักษ์ออกมาได้โดยไม่อยู่ใน
ความผูกมัดและอยู่ในอำนาจของเรื่องที่กำลังขึ้น หรือต้องทำให้ถูกใจประชาชน คนจะได้ว่าจ้าง
สั่งหรือซื้อศิลปกรรมที่ตนสร้างขึ้นในที่สุด”¹⁹

จากที่กล่าวมาในข้างต้นพบได้ว่าแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” ที่ขยายตัวไปในกลุ่ม
ปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้า นอกจากทำให้เกิดการตอบโต้กันผ่านงานเขียนในเรื่องการให้คุณค่า
และความหมายต่องานศิลปะและวรรณกรรมระหว่างฝ่ายก้าวหน้ากับฝ่ายอนุรักษนิยมแล้ว
ในอีกด้านหนึ่ง แต่ละฝ่ายเองก็ได้ผลิตงานเขียน งานศิลปะ งานวรรณกรรม ฯลฯ ตามแนวทาง
ที่ตนยึดถือ โดยกลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าของไทยที่ได้รับอิทธิพลแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต”
ไปใช้กับงานเขียนของตน ได้แก่ กุหลาบ สายประดิษฐ์ (นักบุญจากชาดอัน, 2492) อิศรา
อมันตกุล (จนกว่าศตวรรษแห่งภราดรภาพจะมาถึง, 2492) อัศนี พลจันทร (ลิลิตพระลอ ...
วรรณคดีศักดิ์นา, 2493) อุดม ศรีสุวรรณ (ไทยกึ่งเมืองขึ้น, 2493; ตูวรรณคดีจากสังคม
ดุสิตจากวรรณคดี, 2493) สุภา ศิริมานนท์ (ภาวะศิลปะภายใต้ระบอบเผด็จการฟาสซิสต์,
2495) ศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ (ความรักของวิลยา, 2495; ปีศาจ, 2496)²⁰ ฯลฯ

บรรดากลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าในข้างต้นคือกลุ่มที่มีบทบาทในการส่งต่อความรู้
ความคิด และอารมณ์ความรู้สึกไปสู่กลุ่มผู้อ่านและกลุ่มปัญญาชนด้วยกัน โดยผ่านข้อเขียน
ในนิตยสารและหนังสือพิมพ์ เช่น การวิพากษ์วิจารณ์นโยบายสงเคราะห์ไทยไปเกาหลี ใน พ.ศ. 2493
และการเขียนข่าวและบทความเพื่อตีแผ่การที่รัฐบาลไม่ใส่ใจทุกข์สุขของราษฎรที่อีสานอย่าง
จริงจัง เพราะใน พ.ศ. 2495 เป็นต้นมา ราษฎรในภูมิภาคนี้ประสบกับภัยแล้งที่ยาวนานและ
รุนแรง จนราษฎรจำนวนมากจากภูมิภาคนี้ต้องอพยพหนีตายเข้ากรุงเทพฯ และเมื่อรัฐบาล
จอมพล ป. หดความอดทนอดกลั้น ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2495 เขาจึงสั่งปราบปรามและ

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 215.

¹⁸ ฉบับที่ผู้เขียนมี คือ ฉบับที่มาจากหนังสือรวมบทความของศิลป์ พีระศรี ที่มีวิบูลย์ ลี้สุวรรณ เป็นบรรณาธิการในการรวบรวม
งานเขียนของศิลป์ที่กระจัดกระจายให้มาอยู่ในเล่มเดียวกัน บทความเรื่องนี้ถูกแปลเป็นภาษาไทยโดยพระยาอนุমানราชชน ในวันศิลป์ พีระศรี
เมื่อ 15 กันยายน พ.ศ. 2525 ผู้เขียนประเมินว่า บทความเรื่องนี้น่าจะถูกเขียนขึ้นในปลายทศวรรษ 2490 อันเป็นช่วงเวลาที่มักถูกเชื่อมโยงเกี่ยวกับ
การให้คุณค่า ความหมาย และความงาม เกี่ยวกับศิลปะไทยว่าควรเป็นไปในแนวทางใดระหว่าง “ศิลปะเพื่อศิลปะ” กับ “ศิลปะเพื่อประชาชน”

¹⁹ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, ศิลปวิชาการ: ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี (กรุงเทพฯ: มูลนิธิศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี อนุสรณ์, 2546), 24.

²⁰ สมิท ฤทธิธรรม, “ประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” (พ.ศ. 2492 - 2501),” 62, 75-76, 112-117.

จับกุมคุมขังนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์เป็นจำนวนมาก ที่ซึ่งส่วนใหญ่คือปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้า ที่ผลิตงานเขียนตามแนวคิด “ศิลปะเพื่อประชาชน” ดังที่เรียกกันว่า “กบฏสันติภาพ”²¹

4. แนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” กับการผลิตงานเขียนว่าด้วยอีสานในทศวรรษ 2490

แนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” ที่แพร่หลายอยู่ในกลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าในทศวรรษ 2490 มีส่วนสัมพันธ์ยิ่งกับการเขียนเกี่ยวกับอีสานอีกกลุ่มหนึ่งที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2495-2502 นั้นเพราะใน พ.ศ. 2495 มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากภาคอีสานหลายคนที่ถูกปราบปรามต่อรัฐสภา และสาธารณะว่า ประชาชนจำนวนมากในพื้นที่อีสานประสบกับความทุกข์ยากและความอดอยาก อันเนื่องมาจากภัยแล้งครั้งรุนแรง ซึ่งทำให้ประชาชนจากอีสานจำนวนไม่น้อยต้องอพยพหนีตาย มาหางานทำที่กรุงเทพฯ²² ซึ่งชาวคราวเช่นนี้ถูกนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ฉบับต่าง ๆ ที่ส่วนใหญ่บรรณาธิการและผู้เขียนคือกลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าที่นิยมในแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิต พวกเขาได้นำข้อมูลและข่าวสารในข้างต้นไปขยายความเพื่อตีแผ่ความเลวร้ายของรัฐบาลจอมพล ป. และเพื่อกระตุ้นเตือนจิตสำนึกให้ผู้อ่านเห็นอกเห็นใจและช่วยเหลือพี่น้องร่วมชาติ เช่น ในบทกวีชื่อ *อีสาน* (2495) ของนายผี (อค์นี่ พลจันทร์) ที่เด่นชัดว่าคืองานที่ให้ความสำคัญกับการต่อสู้ทางชนชั้นของกลุ่มชาวนาและกรรมกร อีกทั้งงานเขียนของเขามีขึ้นเพื่อรับใช้ชีวิตของคนหมู่มากในสังคม และเพื่อปลุกจิตสำนึกและอุดมการณ์ทางการเมืองอันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น²³ อันถือเป็นลักษณะงานเขียนที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิต ฝ่ายรัฐบาลจอมพล ป. กลับมองว่าการอพยพเข้ากรุงเทพฯ ของประชาชนจากภาคอีสานในกลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา คือเรื่องปกติธรรมดาและไม่มีวิกฤตอะไรทั้งนั้นในพื้นที่อีสาน ส่วนข่าวสารเกี่ยวกับภัยแล้งในพื้นที่อีสานที่ถูกนำไปขยายความเกินจริงนั้นเป็นฝีมือของฝ่ายค้านและผู้ฝึกฝนในลัทธิมาร์กซ์²⁴

ขณะเดียวกัน กลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าที่เคลื่อนไหวร่วมกันในนาม “ขบวนการสันติภาพ” มาตั้งแต่ พ.ศ. 2493 ก็ได้จัดตั้งแผนกสงเคราะห์ขึ้น โดยมี กุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นประธาน ทั้งเพื่อเผยแพร่ข่าวสารและรณรงค์ให้ประชาชนช่วยกันบริจาคเงินและสิ่งของไปช่วยประชาชนที่อีสาน ซึ่งในแง่หนึ่งมองได้ว่ากิจกรรมดังกล่าวนี้คือการประจันรัฐบาลจอมพล ป. ที่ล้มเหลวในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชนในภูมิภาคดังกล่าว ด้วยเหตุนี้เองหลังจากกุหลาบ สายประดิษฐ์ อุทธรณ์ พลกุล จิตร บุณยศิริชัย และสมิคร บรูวาลส ฯลฯ กลับจากการเดินทางไปมอบสิ่งของและเงินแก่ประชาชนที่อีสานในปลายเดือนตุลาคม พ.ศ. 2495 รัฐบาลจอมพล ป. จึงสั่งจับกุมปัญญาชนเหล่านี้ในทันที กระทั่งนำไปสู่การกวาดล้างฝ่ายซ้าย

²¹ สุชาติ ยัมประเสริฐ, *แผนชิงชาติไทย: ว่าด้วยรัฐและการต่อต้านรัฐสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ครั้งที่ 2*, 300-306.

²² สุชาติ ภูมิบริรักษ์, *อีสาน: ดินแดนแห่งเลือดและหยาดน้ำตา*, ข.

²³ ธัญญา สังขพันธานนท์, “จากกวีนิพนธ์ ‘อีสาน’ สู่วาทกรรมอีสาน”: การประกอบสร้างความหมายของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมเกี่ยวกับภาคอีสาน,” *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร* 29, ฉบับพิเศษ (2550): 296.

²⁴ ทักษิณ เจริญเจริญ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, 143-145.

ครั้งใหญ่ในปีเดียวกัน²⁵ ทั้งนี้ สุราชัย ยัมประเสริฐ อธิบายว่าการกวาดล้างขบวนการสันติภาพ มีอยู่สองสาเหตุ คือ หนึ่ง ขบวนการนี้มีเป้าหมายโจมตีสหรัฐ ซึ่งขัดกับนโยบายของรัฐบาล จอมพล ป. ที่มองสหรัฐ เป็นชาติพันธมิตรในการจัดภัยคอมมิวนิสต์ และสอง รัฐบาลจอมพล ป. หวาดระแวงขบวนการสันติภาพ ว่าคือเครื่องมือของฝ่ายนิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ และการไปแจกสิ่งของและเงินของคนกลุ่มนี้ที่ภาคอีสาน เป็นการกระทำที่หวังผลทางการเมือง²⁶

ผลจากการที่รัฐบาลจอมพล ป. จับกุมและกวาดล้างกลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้า ในปลาย พ.ศ. 2495 ทำให้นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์อ่อนกำลังลง ซึ่งก็ยิ่งส่งผลให้งานเขียนเกี่ยวกับอีสานที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิตเจียบหายไปจากโลกสิ่งพิมพ์อยู่ระยะหนึ่ง ด้วยว่าในระหว่าง พ.ศ. 2496-2498 รัฐบาลจอมพล ป. จำกัดสิทธิเสรีภาพอย่างหนักและเซ็นเซอร์ การเขียนหรือการวิพากษ์วิจารณ์ตนเอง²⁷ อย่างไรก็ตาม งานเขียนกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิต ที่รวมถึงงานเขียนเกี่ยวกับอีสานกลับมาปรากฏตัวอีกครั้ง ในระหว่าง พ.ศ. 2498-2502 เมื่อจอมพล ป. กลับจากเดินทางไปเยือนประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย ยุโรป อียิปต์ และสหรัฐ ซึ่งทำให้เขาปรับบทบาทและนโยบายของตนมาเล่นบทผู้นำนักประชาธิปไตย

ใน พ.ศ. 2499 จอมพล ป. ตราพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมนักการเมืองที่เคยถูกจับกุมขัง รวมทั้งยังลดการเข้มงวดกับสื่อสิ่งพิมพ์ และการเปิดพื้นที่สนามหลวงให้ประชาชนทั่วไปสามารถ “ไฮปาร์ค” วิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลได้อย่างเสรี ฯลฯ²⁸ บรรยากาศที่ผ่อนคลายเช่นนี้เป็นเหตุให้ในระหว่าง พ.ศ. 2498-2502 การผลิตงานเขียนตามแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิตกลับมาเบ่งบานอีกครั้ง ซึ่งรวมถึงงานเขียนเกี่ยวกับอีสานที่ได้รับอิทธิพลแนวคิด เช่นว่านี้ ไม่ว่าจะเป็นงานเรื่อง *อีสานดินแดนแห่งเลือด และหยาดน้ำตา* (2501) โดยสุชาติ ภูมิบริรักษ์ *ฟ้าบ่กั้น* (2501) โดยลาว คำหอม (คำสิงห์ ศรีนอก) รวมถึงบทกวีของนายผีอีก 2 ชิ้น คือ *อีสานล่ม* (2501) และ *ไอ้...อีสาน* (2502) ซึ่งบทกวีสองชิ้นข้างต้นถือเป็นภาคต่อจากบทกวีที่ชื่อ *อีสาน* ที่นายผีเคยเขียนไว้ใน พ.ศ. 2495 ขณะเดียวกันในช่วงเวลาเดียวกันนี้ จิตร ภูมิศักดิ์ ยังได้ผลิตงานเขียนเพื่อตีแผ่และเปิดโปงโครงสร้างสังคมการเมืองไทยภายใต้การปกครองของศักดินา ที่เขาจัดวางไว้ในฐานะผู้กดขี่และขูดรีดราษฎร นั่นคืองานเรื่อง *โฉมหน้าศักดินาไทย* (2500) แม้เนื้อหาในเรื่องนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับความรู้ว่าด้วยอีสานโดยตรง แต่เด่นชัดว่าคืองานที่มีอิทธิพลต่องานเรื่อง *อีสาน: ดินแดนแห่งเลือดและหยาดน้ำตา* ของสุชาติ ภูมิบริรักษ์ ดังจะได้ขยายความต่อไป

ใน พ.ศ. 2495 มีข่าวสารแพร่หลายทั่วไปในกรุงเทพฯ ว่าพื้นที่ในภาคอีสานเกิดภาวะ ฝนแล้ง แล้วราษฎรในภูมิภาคดังกล่าวต้องใช้ชีวิตอย่างแร้นแค้นและอดอยาก ซึ่งภาวะเช่นนี้ ทำให้ราษฎรจำนวนไม่น้อยต้องหนีตายจากภูมิลำเนาของตนเข้าสู่กรุงเทพฯ เพื่อหาเลี้ยงปากท้อง

²⁵ สุราชัย ยัมประเสริฐ, *แผนชิงชาติไทย: ว่าด้วยรัฐและการต่อต้านรัฐสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ครั้งที่ 2*, 293.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 294-296.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 322.

²⁸ สมบัติ ถนอมศาสนะ, “ประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” (พ.ศ. 2492-2501),” 133.

และครอบครัว จากสถานการณ์ข้างต้น ทั้งอาจด้วยความสะเทือนใจและสบโอกาสที่จะตีแผ่ปัญหาของราษฎรร่วมชาติผู้ทุกข์ยาก ปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าคนสำคัญอย่างนายผี จึงไม่รีรอที่จะใช้ข้อเขียนของตนชื่อ *อีสาน* (2495) เพื่อตีแผ่ปัญหาในภาคอีสานไปสู่สังคม ดังกลอนใน 3 บทแรกที่ว่า

ในฟ้าปามีน้ำ	ในดินขำมีแต่ทราย
น้ำตาที่ตกทราย	ก็รีบซาบปรอซึม
แดดเปรี้ยงปานหัวแตก	แผ่นดินแยกอยู่ที่บิทม
แผ่นอกที่ครางคริม	ขยับแยกอยู่ตาปี
มหาห้วยคือหนองหาน	ล้ามุลผ่านเหมือนล่ำผี ²⁹

จิตร ภูมิศักดิ์ ผู้ซึ่งเป็นปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าร่วมยุคร่วมสมัยกับนายผีวิจารณ์บทกวี “อีสาน” ของเขาไว้อย่างแจ่มแจ้งว่า “...บนหน้าหนึ่งของประวัติศาสตร์คดีไทย อันจักเขียนขึ้นโดยปราชญ์แห่งประชาชนในอนาคต จักต้องจารึกไว้อย่างภาคภูมิและทรงงว่า ในวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2495 เพชรน้ำเอกของวรรณคดีประเภทกลอนของประชาชนได้ปรากฏออกสู่สายตามวลชน เพชรน้ำเอกชิ้นนั้นก็คือ บทกลอน ‘อีสาน’ อันลือลั่นก่าจรรนามของมหากวีแห่งประชาชนผู้ใช้นามว่านายผี”³⁰

หลังนายผีแต่งบทกวีชื่อ *อีสาน* ผ่านไปแล้ว 5 ปีเศษ แต่ข่าวสารเรื่องราวในภาคอีสานยังต้องเผชิญกับความแห้งแล้งและแร้นแค้นอยู่ ทำให้เขาแต่งบทกวีออกมาอีก 2 ชิ้นคือ *อีสานลุ่ม* ใน พ.ศ. 2501 และ *ไอ้อีสาน* ใน พ.ศ. 2502 ซึ่งในแง่หนึ่งประเมินได้ว่าบทกวีใน 2 ชิ้นหลังคือ บทกวีภาคต่อจากบทกวีชื่อ *อีสาน* ใน พ.ศ. 2495 ทั้งนี้ โดยรวมแล้วบทกวีของนายผีทั้ง 3 ชิ้น ต่างเริ่มต้นด้วยการบอกเล่าถึงความแร้นแค้นและอดคัดขัดสนที่ราษฎรในอีสานต้องได้รับจากภัยแล้ง ความทุรกันดาร และการถูกกดขี่ แล้วเขาก็จบด้วยการเสนอว่า หากราษฎรในพื้นที่ดังกล่าวสามัคคีกันอย่างเหนียวแน่นก็จักต่อสู้เพื่อปลดปล่อยความทุกข์เข็ญเหล่านี้ออกไปได้ สอดคล้องกับที่ รัชญา สังขพันธานนท์ มองว่านายผีคือผู้เขียนกวีนิพนธ์ในแนววรรณกรรมเพื่อชีวิตเป็นคนแรก ๆ ของไทย และบทกวีชื่อ *อีสาน* ของนายผี คือบทกวีที่เด่นชัดว่ามีกระบวนการแบบมาร์กซิสต์ตามแนวทาง “สังจสังคมนิยม” นั่นคือเป็นงานที่เขียนขึ้นเพื่อรับใช้ชีวิตคนหมู่มากในสังคม³¹ ดังที่พบใน 2 บทท้ายของบทกวีชื่อ *อีสาน* ว่า

²⁹ รัชญา สังขพันธานนท์, “จากกวีนิพนธ์ ‘อีสาน’ สู่วาทกรรมอีสาน: การประกอบสร้างความหมายของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมเกี่ยวกับภาคอีสาน,” 295.

³⁰ “บทบรรณาธิการ,” *วารสารทางอีสาน* 1, ฉ. 1 (พฤษภาคม 2555): 9.

³¹ รัชญา สังขพันธานนท์, “จากกวีนิพนธ์ ‘อีสาน’ สู่วาทกรรมอีสาน: การประกอบสร้างความหมายของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมเกี่ยวกับภาคอีสาน,” 289.

สองมือเขามีแสง	เสียงเฮาแย้งมีคนยิน
สงสารอีศานลั่น	อย่าทุด สู้ด้วยสองแขน
พายุงัดอื้อ	ราวป่าหรือราบทั้งแดน
อีศานนับแสนแสน	ลิจะพายผู้ใดหนอ? ³²

รวมถึงใน 2 บทท้ายของบทกวีชื่อ *อีศานลั่น* ที่ว่า

แสนลั่นนี้มีมือลาว	อันหาญห้าวหันเห
ชูไว้ได้ไช	สยามรัฐจึงเรื่องรอง
กอดมือกันทั้งหมด	จึงจะปลดจากจำนอง
แสนลั่นนี้มีมือของ	ใครยะยาบที่ราบสูง ³³

และในบทกวีชื่อ *ไออีศาน* ในบทที่ 20-21 ที่ว่า

สองมือเขาคือหินผา	เจ้าสิเบ้งเสียสา
แลเขาจะให้เห็นดี	
ไอ้วาคือความสามัคคี	แสนลั่นเรามี
มหานภาพพึงแสดง ³⁴	

กล่าวได้ว่า บทกวีของนายผีทั้ง 3 ชิ้น ทรงพลังยิ่งในการขับเคลื่อนความรู้สึกของผู้อ่านให้เห็นถึงสภาวะที่แห้งแล้งและแร้นแค้นของพื้นที่ในอีสาน และแม้พื้นที่อีสานจริง ๆ ทั้งหมดอาจไม่ได้มีสภาพเหมือนดังที่มีอยู่ในบทกวี แต่กระนั้นบทกวีชิ้นนี้ก็กลับมีส่วนยิ่งในการประกอบสร้างภาพจำให้พื้นที่อีสานคือพื้นที่ที่เต็มไปด้วยความแห้งแล้ง กันดาร และอดอยาก กระทั่งกลายเป็นวาทกรรมที่ถูกผลิตซ้ำในยุคต่อ ๆ มา³⁵

งานเขียนของปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าอีกหนึ่งชิ้น ที่นำเอาแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิตไปใช้อยู่ในงานอย่างเด่นชัดเพื่ออธิบายพัฒนาการทางสังคมการเมืองในพื้นที่อีสาน คืองานเรื่อง *อีสาน: ดินแดนแห่งเลือดและหยาดน้ำตา* (2501) ของสุชาติ ภูมิบริรักษ์ งานชิ้นนี้โดดเด่นในแง่ที่พยายามปรับเอาแนวคิดเรื่องชนชั้นศักดินาผู้กดขี่ขูดรีดราษฎรไปเป็นแนวทางในการอธิบาย

³² เรื่องเดียวกัน, 295-296.

³³ นายผี, "อีศานลั่น," ใน *กาพย์กลอนนิพนธ์วิจารณ์สังคมและการเมืองสยาม เล่ม 3*, บรรณาธิการโดย วิมล พลจันทร์ (กรุงเทพฯ: อาน, 2557), 227. <https://readjournal.org/wp-content/uploads/2019/05/2-อีศานลั่น.pdf>

³⁴ นายผี, "ไออีศาน," ใน *กาพย์กลอนนิพนธ์วิจารณ์สังคมและการเมืองสยาม เล่ม 3*, บรรณาธิการโดย วิมล พลจันทร์ (กรุงเทพฯ: อาน, 2557), 266-267. <https://readjournal.org/wp-content/uploads/2019/05/2-ไออีศาน.pdf>

³⁵ ธัญญา สังขพันธานนท์, "จากกวีนิพนธ์ 'อีศาน' สู่ 'วาทกรรมอีสาน': การประกอบสร้างความหมายของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมเกี่ยวกับภาคอีสาน," 287.

พัฒนาการทางสังคมการเมืองในพื้นที่อีสาน ซึ่งสุชาติได้แรงบันดาลใจในเรื่องนี้มาจากการเรื่อง โฉมหน้าศักดินาไทย ของจิตร ภูมิศักดิ์ ดังที่เขาตั้งชื่อหัวข้อของงานในหัวข้อที่ “4. ระบบการปกครองอีสานในยุคศักดินา” และข้อที่ “5. อีสานในระบบทุนนิยม” ขณะที่ในหัวข้ออื่น ๆ แม้เขาไม่ได้ใช้แนวคิดเรื่องชนชั้นไปอธิบายโดยตรง แต่ก็พยายามชี้ให้เห็นถึงความเลวร้ายและผลกระทบที่เกิดจากการกดขี่ขูดรีดของระบบศักดินา³⁶

ขณะเดียวกัน น่าสนใจยิ่งว่า ปัญหาที่ราษฎรในพื้นที่อีสานเผชิญกับภาวะแห้งแล้งและอดอยากก็เป็นแกนเรื่องสำคัญที่สุชาตินำมาใช้ในงานเพื่อเรียกร้องให้รัฐและชนชั้นปกครองของไทยให้ความใส่ใจต่อความทุกข์เข็ญของราษฎรในภูมิภาคดังกล่าว ดังที่เขาเรียกร้องให้รัฐและชนชั้นปกครองเร่งปรับปรุงคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรในอีสาน ทั้งโดยการปรับปรุงและส่งเสริมการเกษตร การชลประทาน การศึกษา และการสาธารณสุขในพื้นที่ภาคอีสาน³⁷ อย่างไรก็ตาม แม้สุชาติพยายามยื่นข้อเสนอของตนแก่รัฐและชนชั้นปกครองของไทยโดยผ่านงานเขียน ซึ่งในแง่หนึ่งคือการเสนอทางออกอย่างสันติ แต่ในท้ายที่สุดเขาก็เสนอแนวทางการต่อสู้ในแบบเดียวกับข้อเสนอในบทกวีทั้ง 3 ชิ้นของนายผี นั่นคือราษฎรในพื้นที่อีสานต้องจับมือกันลุกขึ้นสู้กับการกดขี่ ดังข้อความทั้งท้ายของเขาที่ว่า “ประชาชนอีสานที่รัก ชัยชนะจะได้มากด้วยการต่อสู้เท่านั้น การกราบไหว้วิงวอนไม่ใช่วิธีการต่อสู้อันถูกต้องและมันยากจะสัมฤทธิ์ผล...”³⁸

ด้านเรื่อง *ฟ้าบ่กั้น* (2501) ของลาว คำหอม แม้งานชิ้นนี้คือหนังสือรวมเรื่องสั้น แต่เรื่องสั้นทุกเรื่องต่างก็มีจุดร่วมกันอย่างชัดเจนในแง่ที่ใช้ฉาก เนื้อหา และเรื่องราวที่สัมพันธ์กับพื้นที่ชนบทอีสานในด้านความแห้งแล้ง ความแร้นแค้น และความอดอยาก ดังที่ลาว คำหอมเรียกงานของตนว่าคือวรรณกรรมแห่งฤดูทอ เพียงแต่ไม่ใช่ฤดูทอที่เป็นฤดูร้อน ฤดูหนาว หรือฤดูฝน แต่เป็นฤดูทอแห่งความยากไร้และคับแค้น³⁹ ลาว คำหอม กล่าวถึงคุณลักษณะของงานเขียนประเภทนิยายที่หมายรวมถึงเรื่องสั้นไว้ว่า คืองานศิลปะอีกรูปแบบหนึ่ง ที่สร้างขึ้นจากองค์ประกอบของประสบการณ์และสำนึกที่ผู้เขียนรับรู้ความหมายของเรื่องราวด้วยประสบการณ์และจิตสำนึก⁴⁰ จากทัศนะของลาว คำหอม สะท้อนชัดว่า หนังสือรวมเรื่องสั้นชื่อ *ฟ้าบ่กั้น* ของเขาก็เกิดขึ้นจากการบรรยายทางสังคมการเมืองในทศวรรษ 2490 ที่ขณะนั้นกำลังตื่นตัวกับข่าวสารเรื่องอีสานแล้งและแร้นแค้น ซึ่งการที่ลาว คำหอม เติบโตและเคยใช้ชีวิตในวัยต้นที่อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา ทำให้เขารับรู้และตระหนักในความทุกข์เข็ญที่พี่น้องร่วมบ้านเกิดเมืองนอนกำลังเผชิญ เหตุนี้ *ฟ้าบ่กั้น* จึงถือเป็นหนึ่งในงานเขียนชิ้นสำคัญที่รับเอาแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิตไปใช้ในงาน ทั้งเพื่อเสนอภาพความยากไร้ ความลำหลังของราษฎรในชนบทไปสู่สังคม และเพื่อเรียกร้องมโนธรรมของชาวเมืองและชนชั้นปกครองให้เข้าใจ

³⁶ สุชาติ ภูมิบริรักษ์, *อีสาน: ดินแดนแห่งเลือดและหยาดน้ำตา*, 1-50.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 138.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 149.

³⁹ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, “ฟ้าบ่กั้น หยั่งว่าให้ทางกัน,” *วารสารอ่าน* 1, ฉ. 3 (ตุลาคม-ธันวาคม 2551): 71.

⁴⁰ ลาว คำหอม, *ฟ้าบ่กั้น*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2522), คำนำ.

ความทุกข์เข็ญของผู้คนในชนบทโดยเฉพาะที่ภาคอีสาน กระทั่งงานของเขาคือวรรณกรรมเพื่อชีวิต ชิ้นแรกที่คนหนุ่มสาวในกลางทศวรรษ 2510 ต้องหาอ่านกัน⁴¹

แม้ *ฟ้าปักษ์* ถูกกล่าวขานว่าเป็นหนึ่งในวรรณกรรมที่คนไทยควรอ่าน แต่การที่ในงานมุ่งใช้เรื่องราวของผู้คนในชนบทที่อีสาน ซึ่งมักต้องเผชิญกับความยากจน แค้นแค้น และกันดาร มาเป็นฉากและเนื้อหาในเรื่องแล้วเรื่องเล่า ในด้านหนึ่งก็ทำให้ผู้อ่านงานเขามีภาพจำเกี่ยวกับอีสาน ว่าคือพื้นที่ที่มีแต่ความแห้งแล้ง กันดาร และยากจน ทั้งที่ในความเป็นจริงสภาพที่เลวร้ายดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นอย่างครอบคลุมทุกพื้นที่⁴² กระทั่งภาพจำเช่นว่านี้มีพัฒนาการกลายเป็นวาทกรรมหลัก เมื่อผู้คนในสังคมไทยนึกถึงอัตลักษณ์ของพื้นที่และผู้คนในภาคอีสาน ทั้งนี้ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ มองว่างานเรื่อง *ฟ้าปักษ์* ของลาว คำหอม มีขึ้นเพื่อตอบโต้อัตลักษณ์ความเป็นอีสานที่ถูกรัฐไทยสร้างขึ้น แล้วผู้คนในพื้นที่อีสานเองก็ยอมรับในอัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นนี้ด้วยเช่นกัน⁴³

อย่างไรก็ตาม แม้มีปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าในกรุงเทพฯ จำนวนหนึ่ง ที่มีพื้นเพมาจากภาคอีสาน แล้วได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการผลิตงานเขียนตามแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิต อย่างกรณีของสุชาติ ภูมิบริรักษ์ ที่มาจากจังหวัดชัยภูมิ และลาว คำหอม ที่มาจากจังหวัดนครราชสีมา แต่กระนั้น แนวคิดเช่นนี้ก็แทบไม่ได้ขยายตัวไปมีอิทธิพลในกลุ่มปัญญาชนท้องถิ่นที่ทำงานหรืออาศัยอยู่ในพื้นที่อีสานแต่อย่างใด ซึ่งเป็นไปได้มากกว่า เพราะแกนกลางของแนวคิดดังกล่าวมุ่งวิพากษ์วิจารณ์รัฐและกลุ่มชนชั้นปกครอง จึงดูสวนทางกับคุณลักษณะของปัญญาชนท้องถิ่นอีสานส่วนใหญ่ในขณะนั้น ที่มักเป็นผู้แก่เรียนมาจากโรงเรียนวัด หรือไม่ก็เป็นลูกหลานของกลุ่มเจ้านายท้องถิ่นเดิม ซึ่งทำให้พวกเขามีโลกทัศน์ที่ยึดโยงกับรัฐและชนชั้นปกครองในรูปแบบเดิมอย่างแนบแน่น

น่าสนใจยิ่งว่า ชาวสารที่ราษฎรในภาคอีสานเผชิญกับภาวะแร้นแค้นและอดอยากเนื่องจากภัยแล้งไม่เพียงมีผลต่ออารมณ์และความรู้สึกต่อปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าเท่านั้น แต่ในกลุ่มชนชั้นปกครองและในกลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ์นิยมก็อ่อนไหวต่อข่าวสารดังกล่าวด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะในกลุ่มที่ทำงานให้กับหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เพิ่งก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2493 เพราะเมื่อข่าวสารในข้างต้นได้แพร่กระจายกลายเป็นข่าวลือหนาหูว่า ราษฎรในภาคอีสานกำลังอดตาย และเรือกสวนไร่นาในภาคอีสานกำลังกลายเป็นทะเลทรายซาฮารา⁴⁴ ก็ยิ่งทำให้พวกเขายกย่องอยากเห็นสถานการณ์จริงในพื้นที่อีสาน เหตุนี้ใน พ.ศ. 2495 นายรา (ราพรรณ พุกเจียม) ซึ่งเป็นนักหนังสือพิมพ์ของสยามรัฐจึงถูกส่งลงไปในพื้นที่อีสานเพื่อสำรวจว่ามีจังหวัดใดที่ประสบกับภัยแล้งจริง ๆ รวมถึงการไปค้นหาต้นตอของข่าวลือว่าเป็นมาอย่างไร เพราะสำหรับพวกเขาแล้ว พวกเขามองว่าการเกิดข่าวลือดังกล่าวมาจากฝีมือ

⁴¹ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์, “ฟ้าปักษ์ หยั่งว่าให้ห่างกัน,” 71-93, 75, 73.

⁴² เรื่องเดียวกัน, 80, 85.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, 80, 84.

⁴⁴ นายรา, *ไม่มีเสียงหัวเราะจากอีสาน* (พระนคร: โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์, 2496), 1, 4.

ของกลุ่มผู้นิยมในลัทธิคอมมิวนิสต์ ที่ต้องการขยายผลของสถานการณ์เพื่อหวังผลทางการเมือง⁴⁵

ผลจากการที่นายรำได้ลงพื้นที่เพื่อสำรวจตรวจสอบสถานการณ์ในพื้นที่อีสานจำนวน 9 จังหวัด⁴⁶ ในปลาย พ.ศ. 2495 ยังผลให้เกิดงานเขียนเรื่อง *ไม่มีเสียงหัวเราะจากอีสาน* (2496) จากหน้าตาของชื่อเรื่องและรูปปกของงานชิ้นนี้ คงชวนให้เปลือใจไปว่าคืองานที่ได้รับอิทธิพลแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิต อย่างไรก็ตาม ความจริงที่พบคืองานของนายรำไม่ได้มุ่งหมายให้งานของตนมีเป้าหมายในทางการเมืองเช่นเดียวกับงานของนายผี หรือของสุชาติ ภูมิบริรักษ์ นายรำจัดวางตนเองในฐานะนักหนังสือพิมพ์ที่พยายามเข้าไปสำรวจและสังเกตการณ์ในพื้นที่อีสานด้วยความเป็นกลาง⁴⁷

การที่นายรำตั้งชื่องานของตนว่า *ไม่มีเสียงหัวเราะจากอีสาน* ก็เพื่อสะท้อนถึงความเห็นอกเห็นใจอย่างสุดซึ้งที่ตนมีต่อความทุกข์เข็ญของราษฎรในพื้นที่ต่าง ๆ ที่เขาได้ไปพบเจอ ไม่ว่าในด้านสุขอนามัยของเด็ก ๆ ที่เป็นโรคผิวหนัง สภาพสัตว์เลี้ยงอย่างวัว ควาย ที่ผอมโซเพราะขาดหญ้า ภาพที่ข้าวยืนต้นตายตามท้องทุ่งทั้งในจังหวัดนครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ มหาสารคาม และขอนแก่น รายละเอียดที่นายรำได้ให้ไว้ในงานสะท้อนชัดเจนว่า เขามีความรู้ความเข้าใจต่อสภาพภูมิศาสตร์และภูมิหลังด้านวิถีชีวิตของคนในอีสานค่อนข้างดี ตั้งใจความส่วนหนึ่งในงานเขาที่ว่า

ชาวอีสานทั้ง 15 จังหวัด พลเมืองรวม 7 ล้านคน ยังต่อสู้กับภัยพิบัติโดยธรรมชาติอยู่อย่างไม่ระย่นย่อทอดย [พวกเขา] ยังคงเผชิญกับอุปสรรคบนพื้นแผ่นดินที่มีแต่ความอืดขัดขาดแคลน ความแห้งแล้งและความหิวกระหาย เป็นเวลานานนับตั้งแต่อดีตสมัยเท่าที่รัฐบาลไทยได้ทอดทิ้งผืนแผ่นดินอันมีปริมาตร 1 ใน 3 ของประเทศไทยไว้ตามบุญตามกรรม ตามภัยพิบัติของธรรมชาติ โดยมีได้ลงมือทำนุบำรุงพื้นแผ่นดินให้มีสภาพดีขึ้น ให้เป็นถิ่นที่อยู่ เป็นอยู่ที่นอน จนแล้วจนรอดชาวอีสานก็ยังคงใช้ความทรหดอดทนบึกบึนในชีวิตของเขาอยู่ จะอดอยากยากแค้นก็กัดฟันทน จะถูกรังเกียจเหยียดหยาม ก็ยังคงยึดแผ่นดินไว้แน่น ถึงแม้แผ่นดินนั้นจะให้แต่ความหิวกระหาย⁴⁸

นายรำสะท้อนอย่างประจักษ์ชัดว่า ปัญหาความแร้นแค้นและอดอยากของราษฎรที่ภาคอีสานได้กลายเป็นเวทีโฆษณาชวนเชื่อทางการเมืองของกลุ่มต่าง ๆ ไม่ว่าโดยกลุ่มผู้

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 89-90.

⁴⁶ ใน 9 จังหวัดดังกล่าวประกอบด้วย อุบลราชธานี นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ขอนแก่น ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และนครพนม

⁴⁷ นายรำ, *ไม่มีเสียงหัวเราะจากอีสาน*, 17.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 265.

นิยมในลัทธิคอมมิวนิสต์หรือโดยกลุ่มนักการเมืองท้องถิ่นในพื้นที่⁴⁹ แต่กระนั้น เขาก็มองในแง่ดีว่าชาวลื้อเกี่ยวกับปัญหาภัยแล้งและความอดอยากในพื้นที่อีสานที่กระจายตัวไปในสังคมไทยในด้านหนึ่งก็มีส่วนดี ในแง่ที่ช่วยกระตุ้นให้รัฐบาลต้องเร่งรัดการพัฒนางานด้านชลประทานในพื้นที่อีสานอย่างจริงจัง หลังจากที่ผู้คนในภูมิภาคนี้ถูกทอดทิ้งมาเป็นเวลานาน⁵⁰

การได้เดินทางไปสำรวจสภาพปัญหาภัยแล้งและความอดอยากที่ภาคอีสานของนายรำ ใน พ.ศ. 2495 นอกจากช่วยเผยให้ผู้อ่านได้เข้าใจสถานการณ์ที่เป็นจริงในพื้นที่อีสานแล้ว บรรดาข้อมูลที่ได้จากภาคสนามของนายรำก็นับว่ามีส่วนสำคัญที่ช่วยให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีวัตถุดิบในการแต่งนวนิยายเรื่อง *ไผ่แดง* ใน พ.ศ. 2498

ในบรรยากาศที่ปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าได้ผลิตงานเขียนตามแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิต ซึ่งมีรากและเนื้อหาอยู่ที่ภาคอีสานเป็นสำคัญ เพื่อใช้โจมตีรัฐบาลและชนชั้นปกครองของประเทศไทยนั้น ปัญญาชนฝ่ายอนุรักษนิยมคนสำคัญอย่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็ไม่อาจนิ่งเฉยกับการที่ฝ่ายตนถูกท้าทาย เหตุนี้ใน พ.ศ. 2497 เขาจึงผลิตงานเขียนเรื่อง *ไผ่แดง* เป็นตอน ๆ ลงในสยามรัฐ สัปดาห์วิจารณ์ออกมาตอบโต้ แล้วจึงพิมพ์รวมเล่มใน พ.ศ. 2498 แม้งานชิ้นนี้คือนวนิยาย แต่ก็เด่นชัดว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เขียนขึ้นเพื่อใช้วิพากษ์วิจารณ์และเสียดสีกลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้า ผู้ซึ่งนิยมต่อแนวคิดสังคมนิยมอยู่ในขณะนั้น ว่าเป็นคอมมิวนิสต์แบบคลั่งคัมภีร์ที่ขาดการไตร่ตรอง⁵¹

จากเหตุปัจจัยแวดล้อมประเมนได้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่เป็นเจ้าของและผู้ก่อตั้งหนังสือพิมพ์สยามรัฐ คือผู้มอบหมายให้นายรำเดินทางไปสำรวจสภาพปัญหาภัยแล้งและความอดอยากที่ภาคอีสานใน พ.ศ. 2495 แล้วเขาก็ได้ส่งต่อข้อมูลที่สำคัญ ๆ ให้กับเจ้านายของตน ดังที่พบว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้หยิบยกประเด็นเรื่องการเรียกร้องสันติภาพ และปัญหาเรื่องภัยแล้งมากล่าวถึงในเรื่อง *ไผ่แดง* ซึ่งย่อมไม่ใช่เรื่องบังเอิญ เพราะในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2490 ทั้งสองประเด็นคือสิ่งที่ถูกใช้ตอบโต้กันระหว่างกลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้ากับกลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษนิยม อันเห็นได้จากในฉากที่นายแกว่น แก่นกำจร เชิญชวนให้สมภารกร่างร่วมลงชื่อในเอกสารเรียกร้องสันติภาพ แล้วสมภารกร่างปฏิเสธด้วยเหตุผลว่าตนเป็นพระสงฆ์ที่ต้องตั้งอยู่ในความสงบ แม้ไม่ลงชื่อในเอกสารก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสันติภาพอยู่ในตัว⁵² นอกจากนี้ ในเรื่อง *ไผ่แดง* ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ยังฉายภาพให้หมู่บ้าน *ไผ่แดง* เป็นดั่งภาคอีสานที่มีภัยแล้ง แล้วพระสงฆ์พร้อมกับเจ้าหน้าที่บ้านเมืองในระดับต่าง ๆ ได้ช่วยกันเยียวยาและดูแลทุกข์สุขของราษฎรในหมู่บ้านดังกล่าวอย่างแข็งขัน⁵³ ซึ่งในแง่หนึ่งคือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 55, 89.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 245.

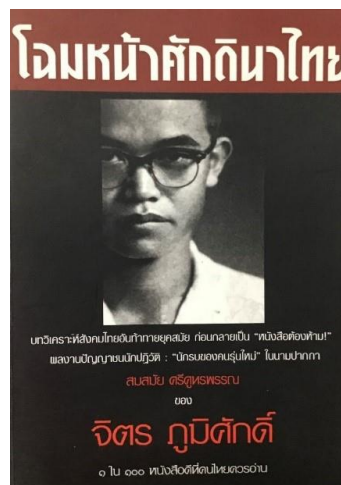
⁵¹ จินตนา ดำรงเลิศ, "การปะทะทางความคิดในนวนิยายเรื่อง *'ไผ่แดง'*," *วารสารราชบัณฑิตยสถาน* 31, ฉ. 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549): 822-823, 826.

⁵² ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *ไผ่แดง*, (พระนคร: โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์, 2498), 54, 59.

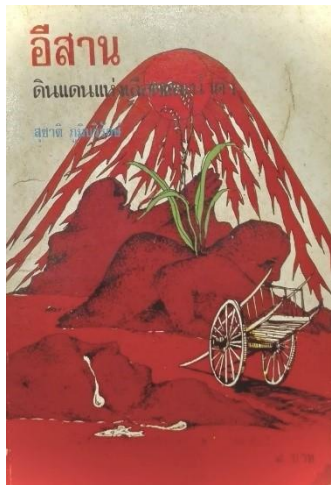
⁵³ เรื่องเดียวกัน, 70-71.

พยายามปกป้องคำวิพากษ์วิจารณ์ที่ปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้ามีต่อเจ้าหน้าที่รัฐและชนชั้นปกครองของไทย ในกรณีที่เกิดภัยแล้งในภาคอีสาน

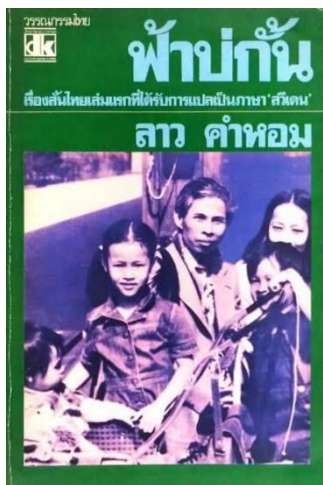
ทั้งนี้ นอกจากงานเขียนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ดังที่กล่าวมาแล้วในช่วงต้น ยังมีปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ์นิยมอีกส่วนหนึ่ง ที่มีบทบาทผลิตงานเขียนเพื่อตอบโต้ข้อเขียนของปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าในลักษณะเดียวกันกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ต่างแต่เพียงงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ มุ่งฉายภาพใหญ่ของสังคมการเมืองไทยว่าคือสังคมที่ตึงเครียดอยู่แล้ว และไม่ได้เลวร้ายดังที่ปัญญาชนฝ่ายตรงข้ามโจมตี ขณะที่ปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ์นิยมในอีกส่วนนั้น มุ่งกล่าวเจาะจงไปยังพื้นที่อีสานว่า คือพื้นที่ที่มีความรุ่มรวยในทางวัฒนธรรม ประเพณี และโบราณคดี รวมทั้งประชาชนในพื้นที่ดังกล่าวก็เป็นคนไทยเช่นเดียวกับประชาชนในภูมิภาคอื่น ๆ โดยพวกเขาจะเว้นที่จะกล่าวถึงปัญหาในเรื่องความแห้งแล้ง ความยากจน รวมถึงความทุรกันดารที่มีอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวด้วยเหตุนี้ เนื้อหาหลักของงานเขียนกลุ่มนี้จึงเป็นการนำอดีตอันรุ่งโรจน์ในทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ที่มีอยู่ในพื้นที่อีสานกลับมานำเสนอใหม่อีกครั้ง และถือเป็นงานที่ไม่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิต ซึ่งได้แก่งานเรื่อง *ปราสาทหินพิมาย* (2495) ของหลวงศรีโยธาทรง เรื่อง *เที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ 6 เที่ยวเมืองพิมาย ในจังหวัดนครราชสีมา* (2497) ของไชยเดชะพำแดง (แปลโดยประสพ อรรถยุกติ) *สู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* (2498) ของณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม และ *สารคดีปราสาทหินพิมาย* (2501) ของสุนทร สุริยทุท

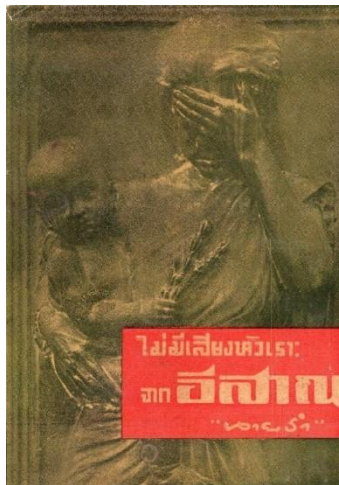
ภาพที่ 1 ภาพปกหนังสือ *โฉมหน้าศักดินาไทย* โดยสมสมัย ศรีสุทพรพรรณ หรือจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งเป็นงานอีกหนึ่งชิ้นที่เนื้อหาได้รับอิทธิพลจากแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิตที่เปี่ยมบานอยู่ในช่วงทศวรรษ 2490, จิตร ภูมิศักดิ์, *โฉมหน้าศักดินาไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 9 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2548), ปก.

ภาพที่ 2 ภาพปกหนังสือ *อีสาน: ดินแดนแห่งเลือดและหยาดน้ำตา* ผลงานอีกชิ้นที่เนื้อหาได้รับอิทธิพลจากแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิต อีกทั้งการวางโครงเรื่องในงานก็ได้รับอิทธิพลจากงานเรื่อง *โฉมหน้าศักดินาไทย* ของจิตร ภูมิศักดิ์, สุธาติ ภูมิบริรักษ์, *อีสาน: ดินแดนแห่งเลือดและหยาดน้ำตา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: อักษรสยามการพิมพ์, 2514), ปก.

ภาพที่ 3 ภาพปกหนังสือ *ฟ้าบ่กั้น* โดยลาว คำหอม (คำสิงห์ ศรีนอก) ซึ่งเป็นหนังสือรวมเรื่องสั้นชิ้นเอกที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิตด้วยเช่นกัน, *ลาว คำหอม, ฟ้าบ่กั้น*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2522), ปก.

ภาพที่ 4 ภาพปกหนังสือ *ไม่มีเสียงหัวเราะจากอีสาน* งานชิ้นนี้มีเนื้อหาที่ส่วนหนึ่งได้บอกเล่าถึงสภาพความทุกข์เข็ญ และความแร้นแค้นของราษฎรในภาคอีสาน ที่แม้เป็นงานเขียนของปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ์นิยม แต่ในงานก็ได้สะท้อนถึงความเห็นอกเห็นใจอย่างสุดซึ้งต่อทุกขเวทนาที่เพื่อนร่วมชาติในภาคอีสานกำลังเผชิญ, นายร่ำ, *ไม่มีเสียงหัวเราะจากอีสาน* (พระนคร: โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์, 2496), ปก.

ภาพที่ 5 ภาพปกหนังสือ *อนุสรณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร ภาค 3 พ.ศ. 2498* ที่พลตรีแส น้อยเศรษฐ ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการภาค 3 เป็นผู้นำในการเขียนขึ้นเพื่อเทอดพระเกียรติในหลวงและพระบรมวงศานุวงศ์ที่เสด็จเยี่ยมราษฎรและทอดำรงที่ภาคอีสานใน พ.ศ. 2498, แส น้อยเศรษฐ, *อนุสรณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร ภาค 3 พ.ศ. 2498* (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชมม, 2498), ปก.

ในอีกด้านหนึ่ง การที่ในปลายทศวรรษ 2490 มีข่าวสารความเคลื่อนไหวของ ขบวนการคอมมิวนิสต์ที่เติบโตมากขึ้นทั้งในทางการเมืองและการทหารไม่ว่าในพื้นที่อีสาน รวมทั้งในพื้นที่ที่ใกล้เคียงอย่างในลาว กัมพูชา และเวียดนาม โดยเฉพาะข่าวสารที่ฝรั่งเศส พายแพ้การสู้รบต่อขบวนการคอมมิวนิสต์เวียดนามที่เดียนเบียนฟูใน พ.ศ. 2497 กระทั่ง นำไปสู่การถอนตัวจากเวียดนามของฝรั่งเศสนั้น ได้สร้างขวัญกำลังใจแก่ขบวนการคอมมิวนิสต์ ที่เคลื่อนไหวอยู่ในลาว กัมพูชา และไทย เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งข่าวสารเช่นว่านี้นอกจากทำให้รัฐบาล และหน่วยงานความมั่นคงของไทยวิตกกังวลคอมมิวนิสต์มากยิ่งขึ้นแล้ว ชนชั้นปกครองของไทย ที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ก็ตระหนักถึงภัยดังกล่าวนี้ด้วยเช่นกัน เห็นได้จากการที่ในหลวง รัชกาลที่ 9 และพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ได้ริเริ่มการเสด็จพระราชดำเนินเพื่อปฏิบัติการ ทางการเมืองในพื้นที่อีสาน โดยการเสด็จตรวจเยี่ยมราษฎรและมอบขวัญกำลังใจแก่ทหารและ ตำรวจที่ปฏิบัติการต่อต้านคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ดังกล่าว กระทั่งทำให้เกิดงานเขียนชิ้นสำคัญที่ ถูกใช้เป็นหนึ่งในสัญลักษณ์ของการแสดงความห่วงใยของราชสำนักไทยที่มีต่อประชาชนในพื้นที่ อีสาน นั่นคืองานเรื่อง *อนุสรณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร ภาค 3 พ.ศ. 2498*

ทั้งนี้ จากบทบาทที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 พร้อมกับพระบรมวงศานุวงศ์ได้เสด็จตรวจ เยี่ยมราษฎรและมอบขวัญกำลังใจแก่ทหารและตำรวจที่ภาคอีสานใน พ.ศ. 2498 ย่อมประเมิน ได้ว่า พระราชกรณกิจดังกล่าวถือเป็นส่วนหนึ่งในโครงการทางการเมืองของกลุ่มชนชั้นปกครอง ของไทยภายใต้การสนับสนุนจากสหรัฐฯ ที่มุ่งหมายให้สถาบันกษัตริย์เข้าไปมีบทบาทนำ ในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ขณะที่ลัทธิคอมมิวนิสต์ก็ถูกสร้างภาพให้เป็นภัยคุกคามต่อ สถาบันดังกล่าว อันเป็นไปตามแผนปฏิบัติการสงครามจิตวิทยาที่สหรัฐฯ สนับสนุนให้ชนชั้น ปกครองของไทยฟื้นฟูบทบาทและสถานะของกลุ่มตนให้กลับมาเข้มแข็งอีกครั้ง ภายหลังจากที่ ตกต่ำลงไปในช่วงหลังการอภิวัฒน์ 2475 ซึ่งการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในพื้นที่ ชนบทก็คือหนึ่งในแผนงานดังกล่าว⁵⁴ สอดคล้องกับที่ปรากฏ กลิ่นฟุ้งเสนอว่า การเสด็จ พระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในต่างจังหวัดของในหลวงรัชกาลที่ 9 คือสิ่งที่สัมพันธ์กับปัจจัย แวดล้อมทางการเมืองในขณะนั้น โดยบทบาทและสถานะของสถาบันกษัตริย์ที่เพิ่มมากขึ้น ในปลายทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ยังผลให้สถาบันกษัตริย์ถูกจัดวางให้มีบทบาทช่วยแก้ไข ปัญหาที่สังคมไทยกำลังเผชิญ โดยเฉพาะปัญหาภัยคอมมิวนิสต์⁵⁵

ขณะเดียวกัน มีงานอีกหนึ่งชิ้นที่เกิดขึ้นในบรรยากาศเดียวกันนี้ นั่นคืองานเขียนเรื่อง *ฝั่งขวาแม่น้ำโขง* (2499) ของเดิม สิงห์หิรัญิต เพราะจากกระแสที่ปัญาชนฝ่ายก้าวหน้าได้ผลิต เขียนงานเพื่อตีแผ่ปัญหาภัยแล้ง ปัญหาความยากจน และความทุกข์กันดารของภาคอีสาน ตลอดปลายทศวรรษ 2490 รวมทั้งข่าวสารเกี่ยวกับขบวนการคอมมิวนิสต์ทั้งในภูมิภาคอินโดจีน

⁵⁴ ณัฐพล ใจจริง, “การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทฉบับที่ ๓, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 149-158.

⁵⁵ ปรากฏ กลิ่นฟุ้ง, “การเสด็จพระราชดำเนินท่องเที่ยวต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทฉบับที่ ๓, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), 224-225.

และในไทย (โดยเฉพาะในพื้นที่อีสาน) ที่ถูกนำเสนอในช่วงเวลาเดียวกันนั้น นับว่ามีส่วนที่กระตุ้นให้ปัญญาชนที่กรุงเทพฯ สนับสนุนให้มีการตีพิมพ์งานของเดิมขึ้นนี้ ทั้งเพื่อใช้ความรู้ในงานประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือกล่อมเกล่าให้ประชาชนในพื้นที่อีสานมีสำนึกที่เชื่อมโยงกับผู้ปกครองที่กรุงเทพฯ มากขึ้น และเพื่อตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นต่อกลุ่มผู้อ่านที่กรุงเทพฯ ซึ่งกำลังสนใจต่อเรื่องราวของภูมิภาคนี้

5. สรุป

เมื่อเข้าสู่พุทธศักราช 2490 แนวคิดสังคมนิยมแบบลัทธิมาร์กซ์ก็ขยายตัวในสังคมไทยมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าที่ทำงานอยู่ในวงการหนังสือพิมพ์และสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทอื่น ๆ แนวคิดสังคมนิยมที่ขยายตัวในช่วงเวลาดังกล่าวได้พัฒนาเอาแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” (Art for Life's Sake) เข้ามาสู่สังคมไทยด้วย ซึ่งแนวคิดเช่นนี้ยึดหลักที่ว่างานเขียน งานวรรณกรรม และงานศิลปะที่ดีต้องมีขึ้นเพื่อรับใช้ประชาชน และต้องเป็นงานที่ช่วยเปิดโปงความฉ้อฉลและความอยุติธรรมที่ประชาชนถูกกดขี่จากรัฐบาลหรือจากชนชั้นปกครอง ขณะเดียวกัน แนวคิดแบบ “สังคมนิยม” ก็เป็นอีกหนึ่งแนวคิดที่เข้ามามีบทบาทต่อปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งเป็นแนวคิดที่เสนอว่างานเขียนที่ดีต้องมุ่งเสนอปัญหาและความจริงที่มีอยู่ในสังคมอย่างตรงไปตรงมา

ครั้นปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าในไทยได้รับอิทธิพลจากสองแนวคิดข้างต้น นอกจากพวกเขาได้วิพากษ์วิจารณ์การทำงานและการดำเนินนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. ที่สังหารไปสูบน้ำในสงครามเกาหลีแล้ว เมื่อมีสถานการณ์ที่สอดคล้องกับการเคลื่อนไหว ที่ใน พ.ศ. 2495 ได้เกิดภัยแล้งรุนแรงในภาคอีสาน แล้วราษฎรจำนวนมากในภูมิภาคดังกล่าวต้องอพยพหนีตายเข้ามาหางานทำที่กรุงเทพฯ กลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าก็เขียนโจมตีและวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลจอมพล ป. ที่ละเลยไม่บำบัดทุกข์ช่วยเหลือนราษฎรอย่างจริงจัง ในงานของพวกเขาได้ฉายภาพของพื้นที่อีสานที่เต็มไปด้วยความแห้งแล้งและกันดาร เช่นในงานเรื่อง *อีสาน: ดินแดนแห่งเลือดและหยาดน้ำตา* (2501) ของสุชาติ ภูมิบริรักษ์ และบทกวีชื่อ *อีสาน* (2495) ของนายผี ทั้งนี้ก็เพื่อใช้โจมตีความด้อยประสิทธิภาพของรัฐบาลและชนชั้นปกครองว่าหากพวกเขาใส่ใจมากกว่านี้ปัญหาเหล่านี้คงทุเลาเบาบางลง

ในอีกด้านหนึ่ง กลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษนิยมก็กระโจนเข้ามาร่วมผลิตงานเขียนเกี่ยวกับพื้นที่อีสานเพื่อตอบโต้กลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าด้วยเช่นกัน อันทำให้การผลิตความรู้เกี่ยวกับอีสานกลายเป็นสนามประลองกำลังความสามารถระหว่างสองกลุ่มข้างต้น โดยงานของกลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษนิยมมุ่งเสนอว่า ภาคอีสานคือพื้นที่ที่รุ่มรวยไปด้วยอารยธรรมอันยิ่งใหญ่ ไม่ใช่ดินแดนล้าหลังและกันดารอย่างที่ถูกกล่าวอ้างกัน รวมทั้งเป็นดินแดนที่ควรจะได้เดินทางเข้าไปท่องเที่ยวเพื่อให้เห็นความศิวิไลซ์เหล่านั้น ดังที่พบในงานเรื่อง *ปราสาทหินพิมาย* (2495) ของหลวงศรีโยธยา *สู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* (2498) ของณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม และ *สารคดีประสาทหินพิมาย* (2501) ของสุนทร สุริยพ

ขณะเดียวกัน แม้แต่ในหลวงและพระบรมวงศานุวงศ์ในขณะนั้นก็ทรงให้ความสำคัญกับพื้นที่อีสานมากขึ้นด้วยเช่นกัน ดังที่ใน พ.ศ. 2498 รัชกาลที่ 9 และพระบรมวงศานุวงศ์ได้ริเริ่มเสด็จพระราชดำเนินไปในท้องที่ต่าง ๆ ของภาคอีสาน ทั้งเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการใส่พระทัยต่อสุขทุกข์ของราษฎร และเพื่อเสริมสร้างขวัญกำลังใจให้กับตำรวจและทหารที่กำลังขับเคี่ยวต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ดังกล่าว กระทั่งทำให้เกิดงานเรื่อง *อนุสรณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร ภาค 3 พ.ศ.2498* แต่ถึงกระนั้น ไม่ได้หมายความว่าวิวาทะของการโต้แย้งและสร้างภาพจำ ว่าพื้นที่อีสานเต็มไปด้วยความแห้งแล้ง กันดาร และยากจน จะหมดสิ้นไป เพราะภาพลักษณ์เช่นนี้ยังคงถูกฝ่ายต่าง ๆ ฉวยใช้ตามโอกาสที่เหมาะสมอยู่เสมอจนถึงปัจจุบัน

รายการอ้างอิง

- กรมศิลปากร. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. *บันทึกผลงานของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ระหว่าง พ.ศ. 2491-2499*. พระนคร: กรมศิลปากร, 2500.
- เก่งกิจ กิติเรียงลาภ. *เขียนชนบทให้เป็นชาติ: กำเนิดมานุษยวิทยาไทยในยุคสงครามเย็น*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2562.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. *ไม่แดง*. พระนคร: โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์, 2498.
- จิตร ภูมิศักดิ์. *โฉมหน้าศักดินาไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 9. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2548.
- จินตนา ดำรงเลิศ. “การปะทะทางความคิดในนวนิยายเรื่อง ‘ไม่แดง’.” *วารสารราชบัณฑิตยสถาน* 31, ฉ. 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549): 822-823, 826.
- ชุมนุมสุนทรพจน์ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และท่านผู้หวัญละเอียด พิบูลสงคราม, พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพนายชิต ชิตตะสังคะ และนายเจริญ พันธูกระวี. กรุงเทพฯ: ประสานชัยสิทธิ์, 2496.
- ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. “ฟ้าบ่กั้น หยั่งว่าให้ห่างกัน.” *วารสารอ่าน* 1, ฉ. 3 (ตุลาคม-ธันวาคม 2551): 71 - 93.
- ณัฐพล ใจจริง. “การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500).” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์, สาขาวิชา รัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2552.
- ทีปกร. *ศิลปะเพื่อชีวิตศิลปะเพื่อประชาชน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: หนังสือ, 2515.
- ทักษ์ เณิมเตียรณ. *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. “จากกวีนิพนธ์ ‘อีสาน’ สู่ ‘วาทกรรมอีสาน’: การประกอบสร้างความหมายของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมเกี่ยวกับภาคอีสาน.” *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร* 29, ฉ. พิเศษ (2550): 287-312.
- นายผี. “อีสานลุ่ม.” ใน *กาพย์กลอนวิพากษ์วิจารณ์สังคมและการเมืองสยาม เล่ม 3*, บรรณาธิการ โดย วิมล พลจันทร์, 227. กรุงเทพฯ: อ่าน, 2557. <https://readjournal.org/wp-content/uploads/2019/05/2-อีสานลุ่ม.pdf>.
- นายผี. “ไอ้อีสาน.” ใน *กาพย์กลอนวิพากษ์วิจารณ์สังคมและการเมืองสยาม เล่ม 3*, บรรณาธิการ โดย วิมล พลจันทร์, 266-267. กรุงเทพฯ: อ่าน, 2557. <https://readjournal.org/wp-content/uploads/2019/05/2-ไอ้อีสาน.pdf>.
- นายรา. *ไม่มีเสียงหัวเราะจากอีสาน*. พระนคร: โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์, 2496.
- “บทบรรณาธิการ.” *วารสารทางอีสาน* 1, ฉ. 1 (พฤษภาคม 2555): 7-11.

ปรากฏการณ์. “การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

ลาว คำหอม. *ฟ้ากับดิน*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2522.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. *ศิลปวิชาการ: ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี อนุสรณ์, 2546.

สมิทธิ์ ถนอมสาสนะ. “ประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” (พ.ศ.2492 -2501).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

สุชาติ ภูมิบริรักษ์. *อีสาน: ดินแดนแห่งเลือดและหยาดน้ำตา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อักษรสยาม การพิมพ์, 2514.

สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. *แผนชิงชาติไทย: ว่าด้วยรัฐและการต่อต้านรัฐสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2491-2500)*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก, 2553.

แส น้อยเศรษฐ. *อนุสรณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร ภาค 3 พ.ศ.2498*. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขมร, 2498.